

Lihme kirkes romanske tårn

Af Morten Aaman Sørensen

1. Indledning

Lihme kirke i Vestsalling har længe påkaldt sig arkitekturhistorikernes interesse. Dels på grund af sin byggeteknik og den umiskendeligt engelsk-normanniske indflydelse, der særlig spores i nordportalens udformning, men mest på grund af det store og ejendommeligt udformede romanske vesttårn, hvoraf nu kun underdelen står tilbage (fig. 1).

2. Tidligere undersøgelser

Arkitekt J. F. C. Uldall beskriver i 1884 i »Sallinglands Kirker« tårnet som et kvadratisk tårn delt i en østlig og vestlig del af en høj bue. Den vestlige del af tårnet omtaler Uldall som forhal, men mener i øvrigt, modsat mange senere arkitekturhistorikere, at kirkens enkelte dele – kor, skib og tårn – er bygget samtidigt eller omtrent samtidigt (1).

Også J. Helms beskæftiger sig med Lihme kirke og omtaler i et brev til Uldall tårnet som en forhal, men mener desuden, at koret er bygget først (2).

Denne opfattelse af tårnunderdelen som en forhal, mod vest adskilt af en høj bue fra en toetagers del mod øst med en nu helt fjernet arkade ind mod kirkerummet, er herefter enerådende. En enkelt forfatter – C. G. Schultz – mener at kunne datere kor og skib til ca. 1100 og tårnet til ca. 1150 (3).

Den, der senest har beskæftiget sig med Lihme kirkes tårn, er afdøde museumsinspektør Tage E. Christi-

ansen, som i 1983, da tårnet skulle restaureres indvendigt (4), ved en mindre udgravning ca. 60 cm under nuværende gulv påviste fundamentet til en ca. 1,20×1,40 m stor arkadepille mellem tårn og skib og sandsynliggjorde, at denne pille på et sent tidspunkt i middelalderen, da det nuværende tårns overdel blev bygget, så at sige var blevet flækket på langs og an-

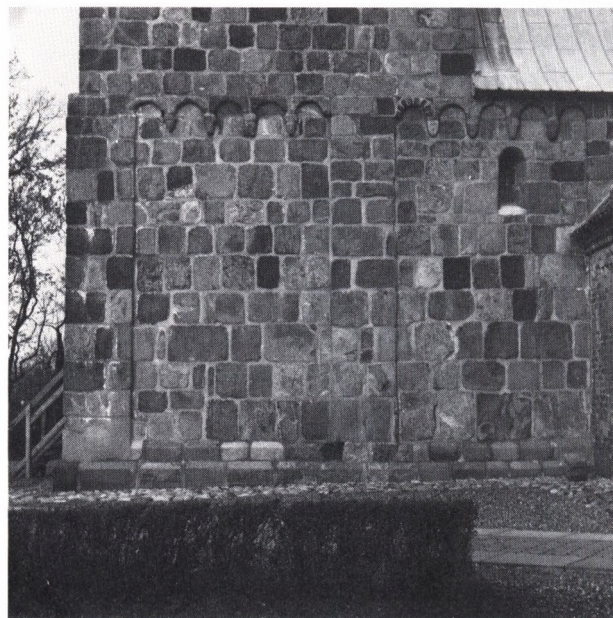
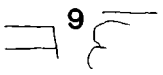
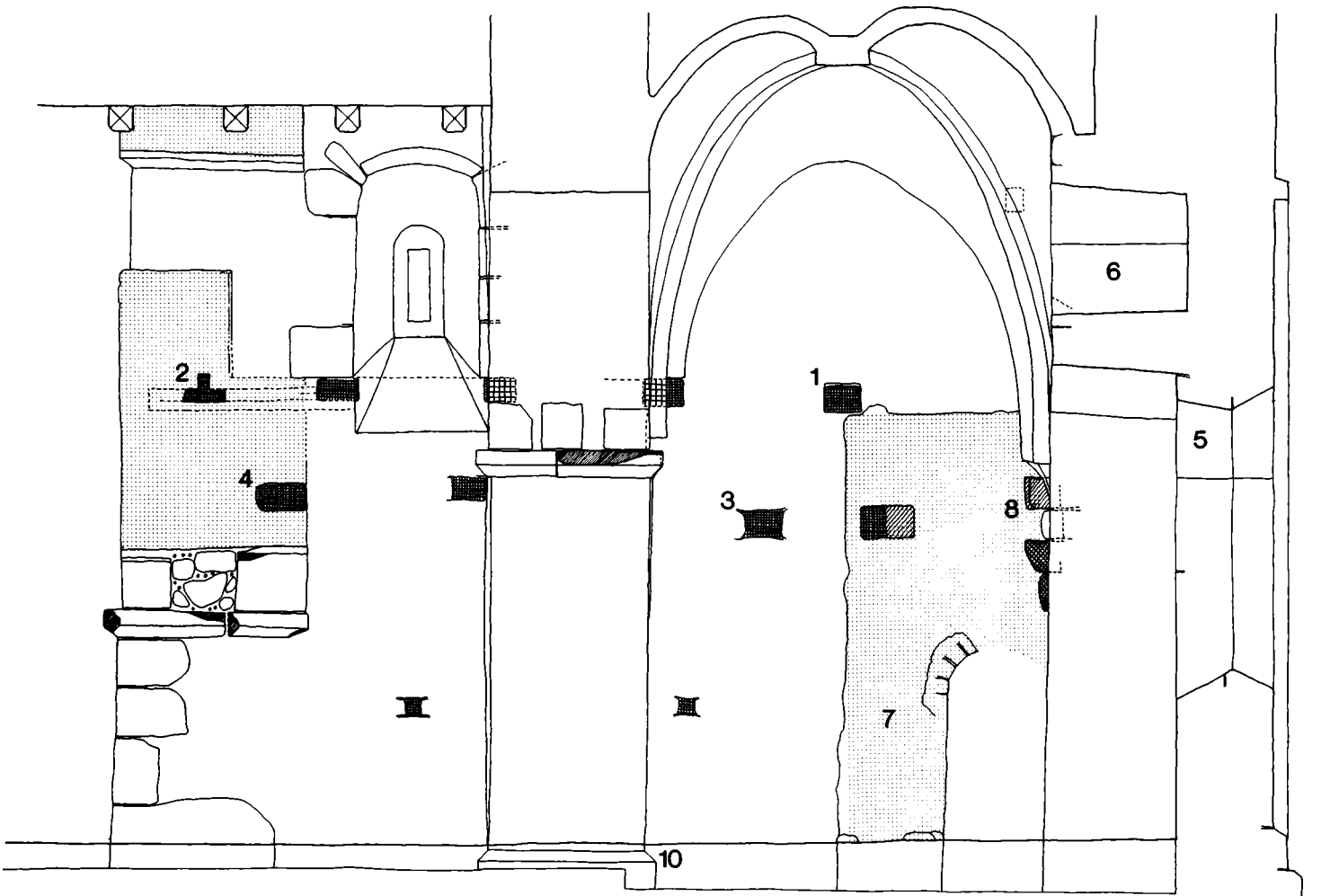

Fig. 1. Lihme kirkes tårn set fra syd.

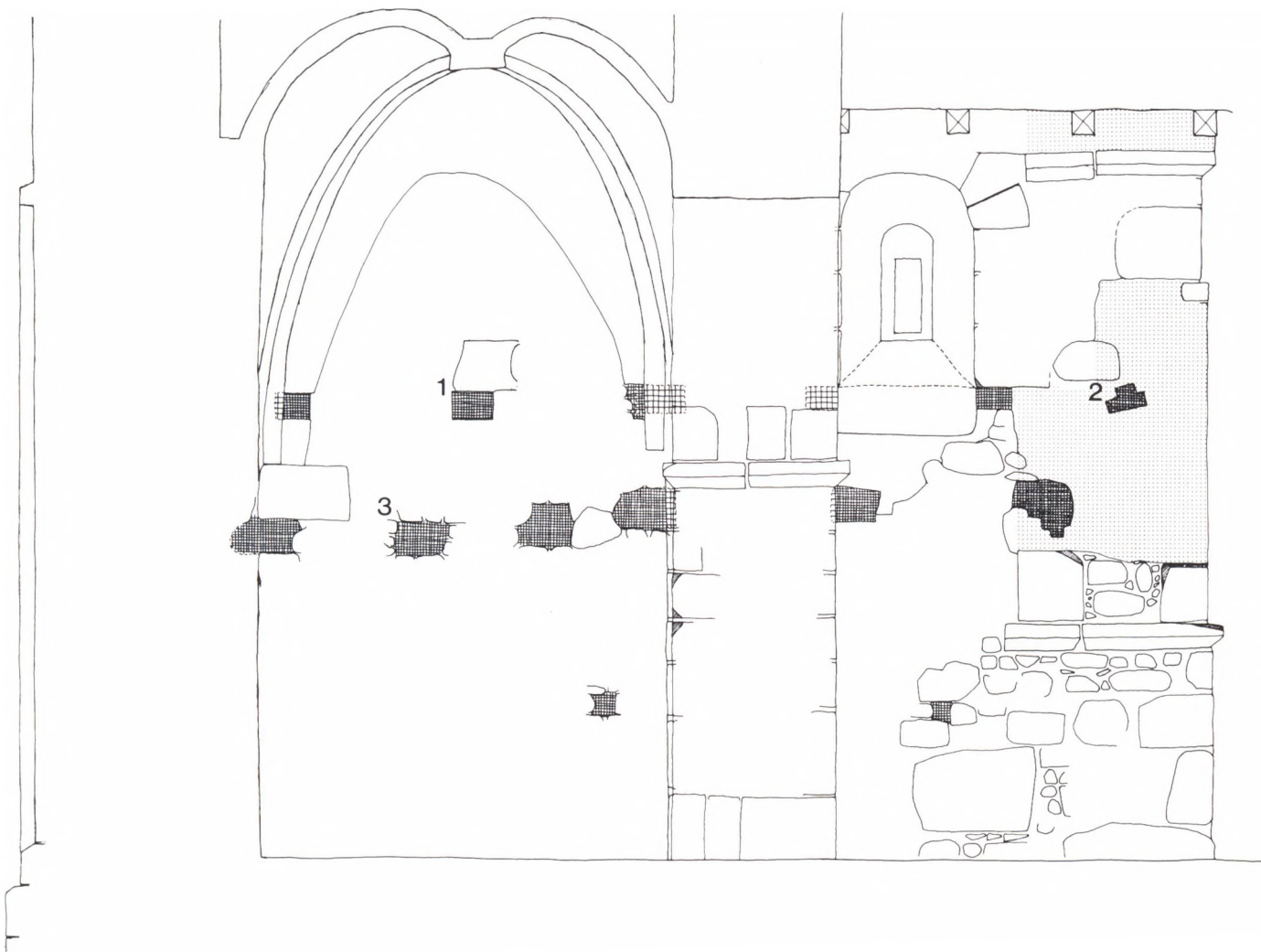

Fig. 2 og 3. Tårnets indvendige sydvæg og nordvæg. 1:50: 1. Galleribjælker. 2. T-formet rem. 3. Pulpiturbjælker, vest. 4. Pulpiturhjælker, øst. 5. Vindue, indsat af Uldall i 1878. 6. Tidligere, højsiddende vindue, der har ødelagt vestsidens midterpilaster. 7. Spor efter trappehus. 8. Rester af granittrin. 9. Fundament til arkadepille. 10. Skråkantsokkel og gulv, indtegnet efter Uldalls opmåling. Opmåling: B. Als Hansen og M. Aaman Sørensen. Oplegning: Peter Christiansen.

vendt til pilastre under den bue, der nu deler det oprindelige tårnrum i to dele og bærer det nuværende tårns østvæg.

Forfatteren til nærværende artikel overtog derefter de videre undersøgelser af tårnets indvendige murværk, og det er resultatet af disse undersøgelser, der vil blive fremlagt her (5).

3. *Undersøgelsen*

Væggenes puds og kalklag var overalt i meget dårlig stand, hvorfor det var nødvendigt at foretage en total nedbankning af alle lag. Det viste sig, at der kun var meget få partier, hvor den oprindelige puds var bevaret, og overalt bar væggene præg af den store senmiddelalderlige ombygning. Murene var opført af rå og groft tilhugne kampesten af meget vekslende størrelse, med en højde af de enkelte støbelag på ca. 35-40 cm. Kun detaljerne – hjørner, kragbånd og stik – var udført af groft tilhugne kvadre af karakter som kvadrene i de udvendige facader.

Også alle senere tilmuringer blev udhugget, hvorved både i nord- og sydvæggen de nu tomme huller fra fem kraftige bjælker blev blotlagt 3,40 m over nuværende gulv (fig. 2 og 3).

Dette oprindelige galleri har strakt sig over hele tårnet. Bjælkerne har haft en højde på ca. 19-20 cm, medens bredden har varieret fra 22 til 35 cm. De har fortsat dybt ind i muren til umiddelbart inden for den udvendige kvaderbeklædning. Omtrent midt i muren, godt 60 cm fra den indre murflugt, har alle bjælker været kæmmet over en nu fuldstændig bortrådet, 30 cm bred, T-formet rem. Huller fra en lignende nord-sydgående rem kunne i højde med bjælkerne ses midt i den afhugne arkademur ind mod skibet. Denne rem var ligesom bjælkerne kæmmet over remmen i langmurene. Det synes således sandsynligt, at der i vestvæg-

gen skjuler sig rester af en lignende rem. Denne konstruktion med krydsende remme for hvert stokværk omtrent midt i murlivet, der så at sige binder murene sammen, kendes fra enkelte andre danske kirker, f.eks. Lilleheddinge på Stevns, men specielt fra Veng kirke nord for Skanderborg, hvor endogså tagremmene indgår i en sådan konstruktion og fortsætter helt ud til et par centimeter fra gavlmurenes ydersider (6).

Noget lavere end disse oprindelige bjælkehuller konstateredes i nord- og sydvæggene store sekundære udhugninger til endnu et sæt bjælker. Det kan ikke med sikkerhed afgøres, om disse bjælkehuller stammer fra et eller to pulpiturer, men udhugningerne er sket samtidig med eller efter, at hvælvet og den store bue midt i tårnrummet er opført. Meget tyder dog på, at der er tale om to pulpiturer, idet de tre vestligste bjælkehuller er placeret omtrent en meter under de oprindelige med en afstand fra midte til midte på ca. 1,00 m, medens de tre østlige huller er placeret kun godt 80 cm under de oprindelige huller med en afstand fra midte til midte på ca. 140 cm. Man fristes til at se det vestligste pulpitur som en direkte afløser for galleriet, idet den oprindelige trappe i tårnet, som det senere skal vises, har eksisteret, efter at hvælvet er indbygget. Pulpiturets vestligste bjælke har, ligesom den tilsvarende bjælke i galleriet, ikke været gennemgående helt ud til sydvæggen, men har hvilet af på det murede trappehus. Pulpituret øst for den store indbyggede bue kan så opfattes som et langt senere indbygget orgelpulpitur.

De to små, højsiddende, østligt placerede vinduer i nord og syd har oprindeligt haft en skrå afslutning i højde med gulvet i galleriet, men har formentlig ved indbygningen af det nye pulpitur i vest fået deres nuværende stærkt skrånede afslutning forneden for at få mere lys ned på gulvet.

Tårnets vestmur er helt præget af store ombygnin-

ger. Senest i 1878 har arkitekt Uldall indsat et nyromansk vindue som afløser for et fladbuet vindue fra omkring 1850 med støbejernsramme. Dette vindue har afløst en tidligere dør, der blev brudt igennem i slutningen af 1700-tallet. Uldall nævner i sin beskrivelse af Lihme kirke i 1873 (7) at »Proprietær Kolding til Kaas, der er Kirkens Ejer, meddeler, at det var Assessor Wandborg (†1796), der i Slutningen af forrige Aarhundrede aabnede en Dør indtil Forhallen fra Vest, hvilken Dør atter tillukkedes med Mursten for omtrent en halv Snes Aar siden«. Uldall fortsætter: »Formentlig har Wandborg, samtidig med at han foretog en større Istandsættelse af Kirken, fjernet en Del af Kvadrene i Forhallens Vestside, hvorved blandt andet en Del af den karakteristiske Rundbuefrise har lidt betydeligt«. Ødelæggelsen af rundbuefrisen er imidlertid ikke sket ved denne lejlighed, men noget tidligere ved indhugning af et højsiddende vindue, som stadig ses indvendig som en lav niche, overdækket med et fladt rundbuet stik af munkesten, over det nuværende vindue. Der er intet, der tyder på, at der oprindeligt har været hverken en dør eller et vindue i vest. Både buefrisen og soklen midt på vestfacaden er rekonstrueret af arkitekt Uldall. Det er i den forbindelse morsomt at konstatere, at han til »Sallinglands Kirker« foretager en opmåling af dette vindue, uden samtidig at gøre opmærksom på at han selv har istandsat og rekonstrueret tårnets vestside. Er han kommet i tvivl om rigtigheden af sin egen rekonstruktion? (fig. 4). Hvis det er tilfældet, vil det ikke være så mærkeligt, da alt tyder på, at også det kvadratiske tårns vestfacade har været udformet som nord- og sydfacaden, med en kraftig pilaster på midten, og altså har fremstået uden dør eller vindue.

Indvendig er også den sydlige del af vestmuren samt den vestlige del af sydmuren stærkt ommurede efter

nedrivningen af den oprindelige spindeltrappe op til galleriet. På sydmuren sås den østlige afhuggede fals og halvdelen af det rundbuede stik fra gangen ind til selve spindeltrappen.

Begrænsningen af det afhuggede område forløb som et tydeligt spor fra gulv til midten af anden galleribjælke fra vest. Over bjælken kunne det ikke direkte erkendes videre op, men ommuring af den sydvestlige del af hvælvingen viser, at trappehuset har været ført op igennem andet stokværk og har eksisteret, efter at hvælvingerne er blevet indbygget og har givet adgang til det tidligere omtalte vestlige pulpitur.

I vestvæggen syd for vinduet fandtes først ca. 20 cm over gallerigulvet gammelt murværk, og her sås det rundbuede, nedadsmigede stik fra en ca. 0,65 m bred åbning. Stikket, der var delvis skjult af hvælvingsribben, var udført af flade granitheller, og dets top lå ca. 0,65 m over gallerigulvet.

I selve sydvesthjørnet sås ca. 1,70 m over det nuværende gulv de afhugne rester af fire af trappens granittrin. Ved en mindre udhugning konstateredes ca. 10 cm inden for murflugten den ca. 22 cm tykke spindel. Granittrinnene har været udformet som monolitter, med trin og spindel ud i ét. Regner man med et oprindeligt gulv ca. 0,50 m under det nuværende og en trindhøjde på ca. 22 cm, er det trinnene nr. 11 til 14 der stadig er synlige. Fra trin nr. 14 må trappen have fortsat op langs sydmurens inderside til trin nr. 17 i højde med galleriets gulv.

Den skrå retning på gangen igennem trappehuset ind til selve spindeltrappen kunne bestemmes af to sten, der endnu sider på plads uden for murplanet og rager lidt op over det nuværende gulv. Den skrå retning lader formode, at trappehuset oprindeligt har været omtrent kvartrundt med en døråbning midt på.

Den dobbelte arkadeåbning ind til skibet, hvor over-

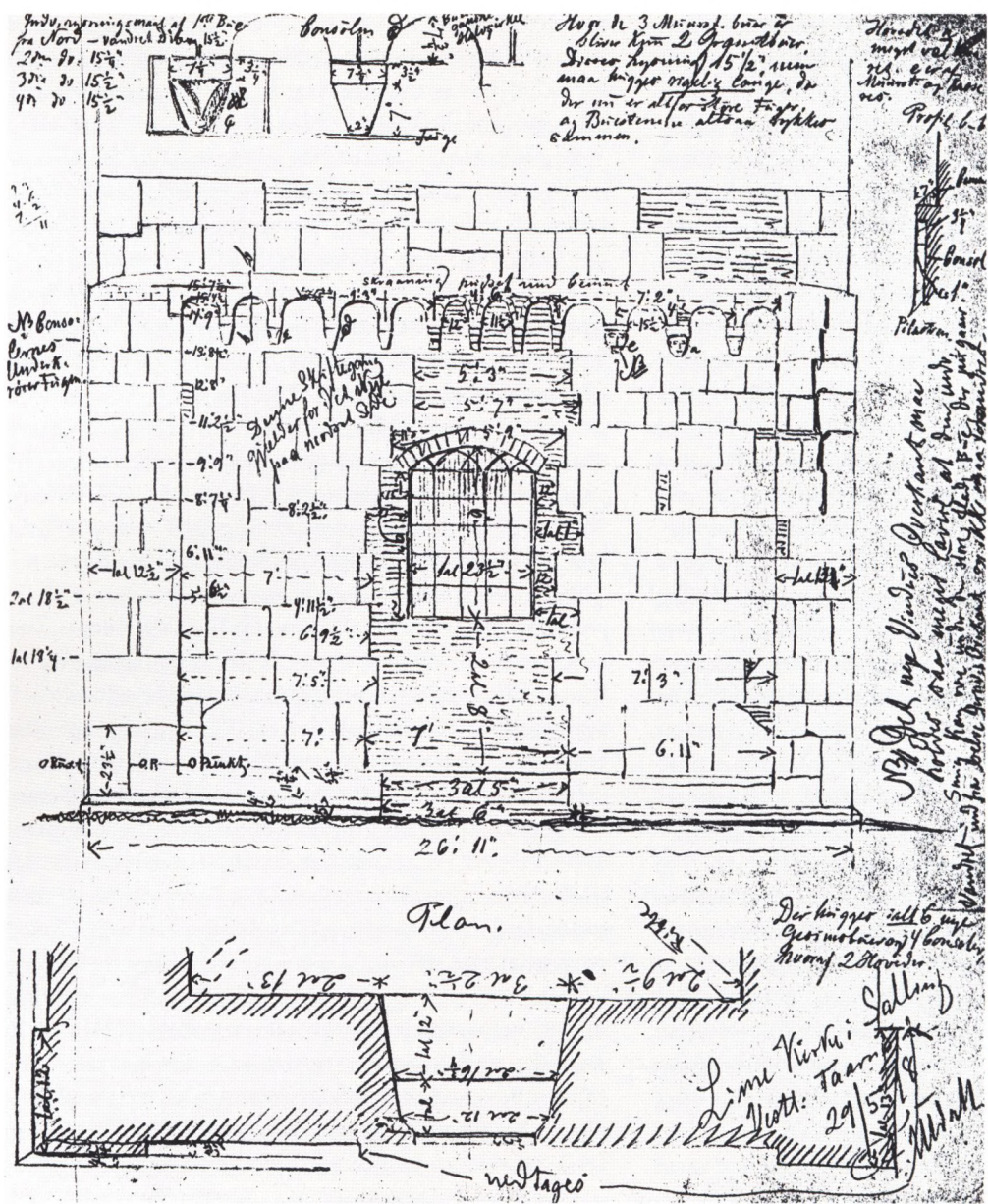

Fig. 4. Uldalls opmåling af tårnets vestfacade inden restaureringen i 1878.

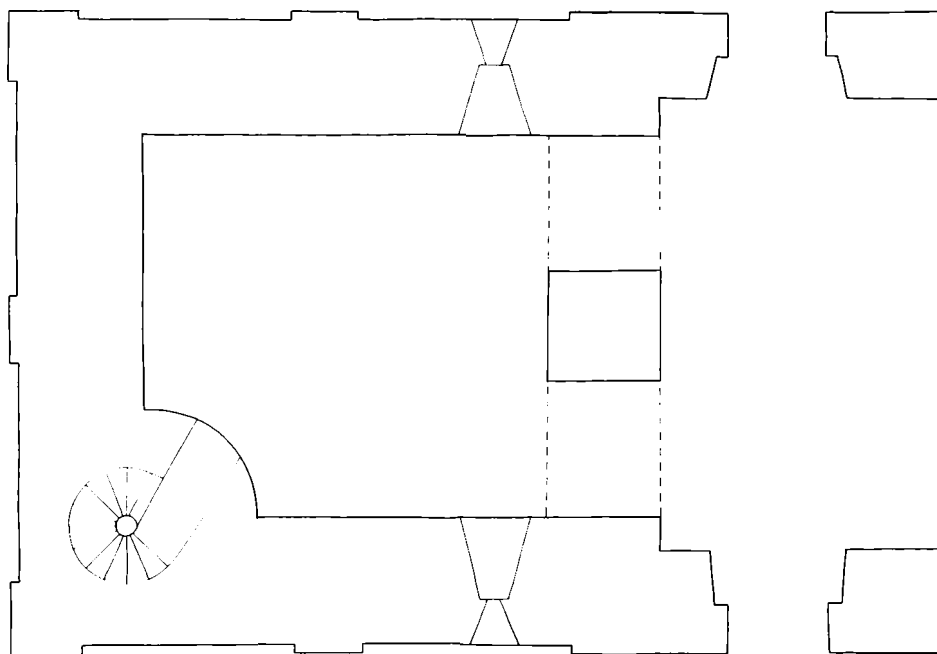

Fig. 5. Rekonstrueret plan 1:100.

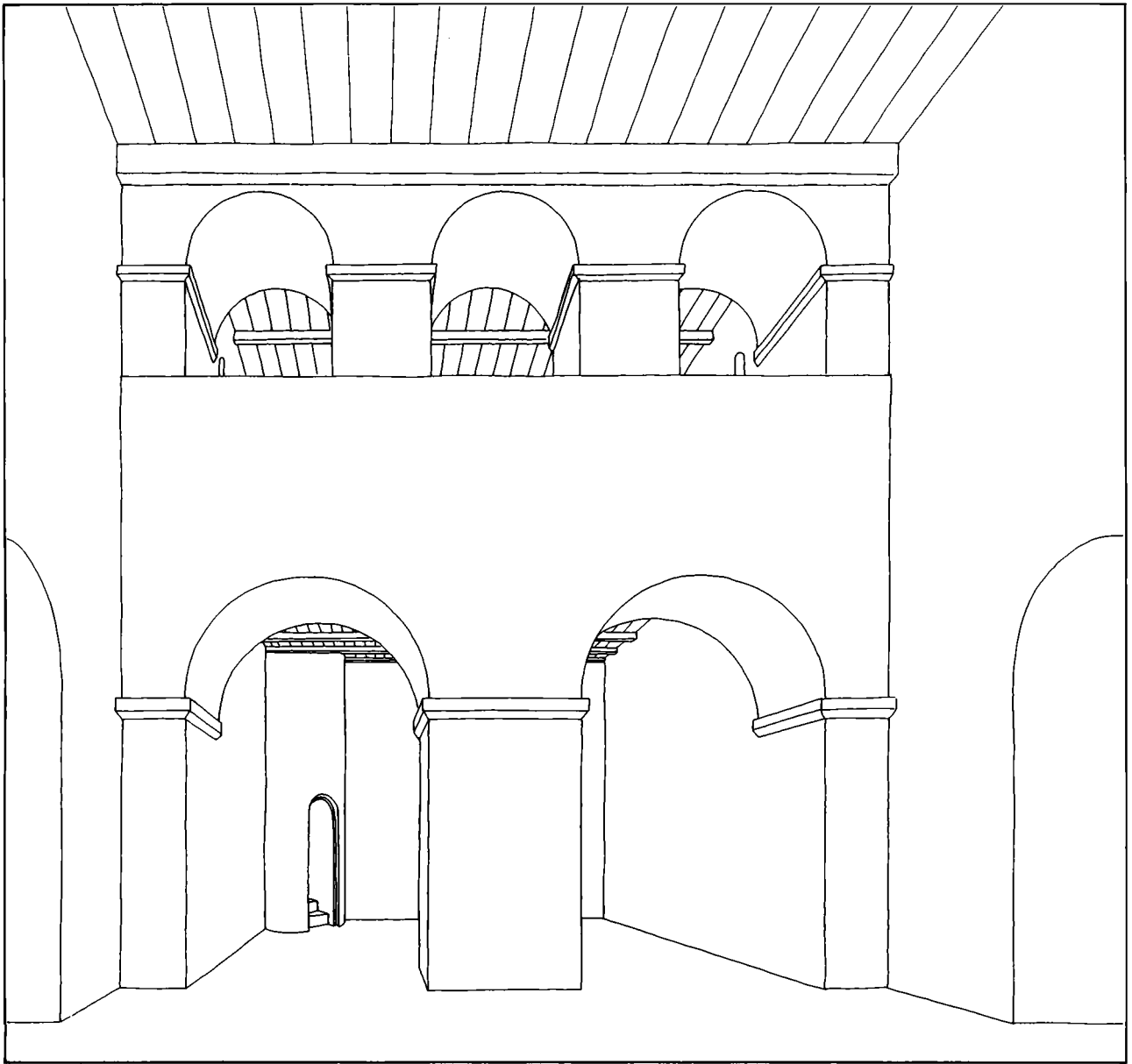
kanten af fundamentet til midterpillen blev konstateret 0,60 m under det nuværende gulv, har spændt ud i hele tårnummets bredde.

De 20 cm høje kragbånd med skråkant er bevaret både i nord og syd, og over dem i begge sider ses endnu det første skifte bukvadre. Kragbåndene har siddet ca. 2,00 m over det oprindelige gulv og er ført om hjørnet ind til skibets langmur. Skibets meget brede døre er placeret kun 0,50 m øst for tårnmuren, og deres rundbuede stik har vederlaget placeret i højde med arkadens kragbånd.

Midterpillen er, som tidligere omtalt, blevet delt og anvendt til pilastre under den store bue af munkesten,

der understøtter det senmiddelalderlige tårn. Også her er kragbåndene bevaret, og arkitekt Uldall har forinden iagttaget og i sine opmålinger gengivet en skråkantsokkel, som nu er skjult af det nyere, højereliggende gulv.

Lige under det nuværende bjælkelag er i begge sider de 12 cm høje kragbånd fra arkaden ind til galleriet bevaret. Kragbåndene er placeret lavt, kun 1,50 m over gulvet i galleriet, og der er i den afbrudte mur spor efter en 80 cm høj og 80 cm tyk brystningsmur, der indad mod skibet markerer sig som et 10 cm tilbage-spring. Over kragbåndet er der ikke bevaret ældre murværk eller bukvadre, som kan antyde, hvor læde

eller høje åbningerne har været. Højere oppe i den senere tårnoverdel er der imidlertid indmuret en mindre kvader fra et rundbuet stik med en diameter på ca. 1,05-1,10 m, som kunne stamme herfra (8). Med åbninger af denne bredde vil buetoppene være placeret ca. 2,00 m over galleriets gulv, så man bekvemt har kunnet stå oprejst i åbningerne foran brystningerne. Set inde fra skibet har toppen af buerne imidlertid været delvis dækket, hvis skibets oprindelige bjælker har været placeret i samme højde som de nuværende, nyere fyrretræsbjælker. Vi kan derfor tænke os, at skibets langmure har været lidt højere, eller at kirken har haft åben tagstol. Åbningernes antal har sandsynligvis været tre.

4. Rekonstruktion

Vi kan nu sammenfatte alle disse iagttagelser og forsøge at rekonstruere tårnet og gennemgå ændringerne, fra det blev bygget i den tidlige middelalder til i dag.

Tårnet er opført samtidig med eller i umiddelbar fortsættelse af skibet. Vi ved dog ikke, om det er bygget færdigt, men må formode det, idet der højt oppe på det nuværende tårns nordside er indmuret nogle små monolitte buersten, der kun kan stamme fra åbninger i et af de øvre tårnstokværk. Forneden har det åbnet sig ind mod skibet med en dobbelt arkade med en kraftig, firkantet pille i midten. I det sydøstre hjørne har der ført en granitspindeltrappe op til et galleri med tre små arkadeåbninger ind mod kirken. Underetagen har oprindeligt hverken haft dør eller vinduer, og den eneste adgang har været fra skibet. De tre frie facader har været udformet fuldstændig ens med en kraftig pilaster på midten. Underetagen er altså ikke nogen forhal,

Fig. 6. Rekonstruktion.

Fig. 7. Stenhoved. Nu på Nationalmuseet, men sad tidligere sammen med et lignende hoved på en kvader i den nordlige pilaster. Herfra blev det i 1919 ved en fejltagelse afhugget under opsætning af paneler. NM2 nr. D9735. Foto: Niels Elsving 1990.

men må nok snarere opfattes som et kapel, i hvert fald fungerer det som et sådant i den sene middelalder. Galleriet derimod får lys fra to lavtsiddende vinduer i nord- og sydvæggen (fig. 5 og 6).

I senmiddelalderen sker der det for Lihme kirkes tårn, som sker for mange andre romanske tårne: det

falder ned eller rives ned i højde med skibets mure. Arkadevæggen fjernes, og midterpillen deles og anvendes som pilastre for en højt spændt bue af munkesten, den vestlige del af tårnet overhævelses, den nu stående tårnoverdel bygges, og der indsættes formentlig et nyt, lavere pulpitur.

Foruden sparsomme rester af en 1400-tals kalkmalet dekoration på hvælvet blev der på den nordre pilaster afdækket overdelen af et omtrent legemsstort maleri af apostlen Peter (9). På den sydlige pilaster var alle lag tidligere hugget bort, men man fristes til at forestille sig, at der her har været en fremstilling af apostlen Paulus, således at tårnets uderrum har fungeret som kapel for Peter og Paul.

Noter

1. J. F. C. Uldall 1884. Sallinglands Kirker I, s. 4-6. Pl. 11-16.
2. J. Helms, udateret brev til Uldall. NMII arkiv.
3. Trap Danmark, 5. udg. 1962, Viborg amt, s. 216. C. G. Schultz i Hvem Byggede Hvad, 1952, s. 00.
4. Restaureringen blev foretaget under ledelse af arkitekt Ib Lydholm, Thisted.
5. Der vil ikke her blive taget stilling til hele spørgsmålet om Lihme kirkes bygherre, senere ejerforhold eller tilhørsforholdet til kannikkerne ved domkirken i Viborg.
6. Niels Jørgen Poulsen: Lille Heddinge kirke – en kridtstenskirke i tre stokværk. Nationalmuseets Arbejdsmark 1977. Danmarks Kirker, Århus amt, bind 6, hefte 35, Veng kirke.
7. J. F. C. Uldall. Om de danske landsbykirker. Håndskrift i NM IIs arkiv. Folio 23a. Lihme kirke omtales i bind I, s. 103. 1873.
8. J. F. C. Uldall. Sallinglands Kirker.
9. Olaf Hellvik 1984. Kalkmaleriberetning. NMII arkiv.